

БАР ЖЫЛ

СОЛОНҒЫ

1-1998

БАЛДАРДЫҢ ЖУРНАЛЫ

БАШТАПКЫ АПРЕЛЬ

ЭМЕЗЕ ТӨГҮНДЕНИП БИЛБЕС БОЛЗОН — ТӨГҮНДЕНБЕ!

Журуктары В. Тебековтын

Бүгүн баштапкы апрель. Байкал эртелеп те турган болзо, эне-адазы ишке, эжези школго жүргилей берген эмтир. «Быжыл төгүндешти берерим» — деп, Байкал орыннын үстинде амыр уйуктап жаткан кискени көрүп ийди.

— Кис-кис, ме, тату курсак!

Киске көстөрүн күүн-күч жок ачып, Байкалдын база катап айтканын керекке де албай, бажын колынын үстине салала, уйуктай берди.

«Акыр, Ак-Колды төгүндөп көрзө кайдар» — деп, Байкал тышкары чыкты.

«Ак-Кол! Ак-Кол!» деп кыйгыга же ле деген көк ийт өлөндү чеденнен чыгарамантап, уулчактын жанында болды. Байкал карманынан ажындыра белетеп алган агашты «ме, Ак-Кол» дейле, ырада чачты. Агаш жерге түшкелекте, Ак-Кол онын жанында болды.

Байкал Ак-Колды төгүндөп ийгенине маказырап, анаарла каткырып, кыйгырды: «Кандык айдын

бажында, төгүн болор жанында!»

Ийт уулчактын ойноп турганын билип, онын «Ак-Кол, Ак-Кол» деп кыйгызын укпаачы болуп, чеденди ажыра калып, өлөндө эткен жылу уйазына жажынып алды.

«Эм кемди төгүндеер» деп шүүнип турганча, жолды төмөн Со-доной өрөкөн келип жатканын көрүп ийди.

— Жакшылар!

— Жакшы, жакшы ба!

— Слерди Эркештин жааназы келип чай ичсин деп кычырган —

Байкал жык ла салды.

— Айтканына алкыш болзын, балам. Мен тегин де өдөөн айыл-дап бараадым — деп, Содоной өгөөн күлүмзиренип, куучынын улалтты, — бу тумчугыннын бажы не кара?

— Тумчугым ба?

— Эйе, эйе! Күскүнен барып көрүн!

Байкал жүгүргенче айылына кирди. Күскүнен көрзө, тумчугы ару ла бойы.

— Эх, ойто ло төгүндеттим Байкал ачу корододы.

A colorful illustration of a squirrel with red and black stripes on its back, perched on a dark tree branch. The squirrel is facing right and has its tail curled. The background is a textured green and yellow wash, suggesting a forest setting.

ЖӨРҮЖ

Лоргой Кыдыев

Бултайган жаакту
Бу отуры көрүк.
Азык-түлүктү
Кышка белен күлүк.

Айу сыймаган
Арказы чийүлү.
Куйрук чычайган —
Кулугур сүмелү.

Ай-күннин аайын
Ажындыра билер.
Эртен жааш жаарын
Бүгүн айдып берер.

Кру, кру, кру,
Буттары онын жүгүрүк.
Жадык кырлайт,
Амыр отурбайт.

журугу *А. Тартыковтын*

Б. СУРКАШЕВ

АДАБЫС

Jaаш, jaаш jaап jaт,
Baштарысты суулап jaт.
Адабыс атту келип jaт,
Биске нени экел jaт?

Адамнын ады сур-коныр,
Көндүргези шыгыражат.
Куйушканда кулжалар
Күнге күйүп мызылдажат.

Сур-коныр ат чакы jaар
Айлын танып ууланат.
Baштактанган бистер jaар
Адам көрүп каткырат.

Мөнкү тайганын кузугын
Биске үлеп сүүнет.
— Эмилдердин татузын — деп,
Чечек чертип, секирет.

Jaаш, jaаш, jaап jaт,
Baштарысты суулап jaт.
Адабыс бистин jaн келген.
Биске кузук экелген.

журугы С. Дыковтын

САҢ БАШКА УЧУРАЛ

Сурайя Сартакова

Саң ла башка
Учурал болды.
Сандрашты ол
Чек кайкатты.

Ийнек кыйгырды,
Ийт огырды.
Пөтүк жүзүп,
Өртөкти сүсти.

Өртөк барып,
Ийнекти үркитти.
Пөтүктен качып,
Ийт жүгүрди.

КҮРТҮКТЕРДИН ОЙЫНЫ

Ар-бүткөн кышкы терен уй-кунан ойгонды. Кар кайылып, суучактар агат. Карарган меестерде күртүктердин түлүрген ойыны эрте таннан ала.

Күртүктер жаңыс ла кары кайылган меестерде эмес, арканын ортозында да айан жерде, кырланда ойногылайт.

Олордын ойнойтон аңылу жери бар. Жер жаңы-жаңы ла жарып баштаза, күртүктер бир-экиден ойнойтон жерге жуулгылайт. Эң ле бийик агашка “каруулчык” күртүк отуруп алат.

Такаа боро күртүктер агаштын будактарына жараштыра отуруп алала, кара килин тонду, кулжаа куйрукту, күчүн ченеген иркек күртүктердин бие-согужын көргилейт.

Бие-ойын башталардан озо, јаланга эң ле јаан деген кызыл көстөрлү күртүк чыгып, ары-бери јайканып, “кем биеге чыгар?” дегенди, кедендеп базап турар. Онон јалтагбас иркек күртүктер јаланга чыгып, эки-үчтен бөлүнип, ойынды баштагылайт. Канаттарын, кулја куй-

руктарын јайа җалып, јундарын атырайтып, сыр биеге киргилейт. Олор бирден сан өрө секиргилеп, канаттарын чыккыраткылап, бой-бойына табарыжып, тебишкилеп те турар. Кезиги канаттарын суй салып, сүрүшкилеер. Арыј бергендери биенен чыгып, амырап алгылайт.

Качан не де келип јатканын сезип ийзе, каруулчык күртүк “торс” эттире табыжанып ийер. Олордын ойынына кем де чаптык этпезе, олор күн өксөгөнчө ойноп, биејелеер.

Борис Канарин

БАЛДАРДЫҢ ЧҮМДЕМЕЛДЕРИ

ТУРАЧАКТЫҢ КИЧИНЕК ЈУРУКЧЫЛАРЫНЫҢ ИШТЕРИ

"Јай", А. Качалова

"Күс", Дима Чеконов, 10 жашту

КЫШКЫ ТҮН

Јылдыстар ортодо илинген ай
Јылу чырайыла јерди ајыктайт.
Агаштар кардың уурына чыдашпай,
Соокко тогып үшкүрип турат.

Узун чактый кышкы түн
Шуурганла кожо кожонбыла өдөт.
Корон сооктор эбире тызырап,
Јыланаш кайындар тыркырап турат.

Диана Каланчинова

ЧЫН БОЛГОН УЧУРАЛ

Бу учурал бис Жабаган журтта жадып турарыста болгон.

Кидим жай турган. Бис: акам, мен, ийним ле айылдаш балдар ойноп турганыс. Ойноп турганчаас, та кем де кыйгырды: “Көрөөр, элик!”. Чындапта, чеденнин тыштында чаап базап турды. Акам турада адам ла энемге айтты.

Адам айтты: “Оны ийттер көрзө, жара тартар.”

Кару араай барып, чеденнин калгазын ачты. Бу өйдө бистин ийт жагы ла билингендий, эликтин балазын көрүп, анаар ла үре берди. Чаап та чочыды. Ол бүдүн жарым метр кире чеденди ажыра калып, элес этти. Онов бистин айылдан ыраак жокто бийик чеденге туйукталып калды. Бис ончобыс чааптын кийнинен соныркап жүгүрдис. Же чаап бистен болуш сурагандый, биске жайнаганду көрүп, ачуачу үнденип турды.

Би кийин жанында эжикти ачып, оноор эликтин балазын айдадыс. Чаап жайымга чыгып, коштой турган койу аркада жылыып калды.

Бу солун учурал менин санаамда артып калган. Ненин учун дезе мен баштапкы ла катап чаап көргөм.

Эркелей Мундукина,
Горно-Алтайск

АЛТАЙЫМ

Алтайым, менин Алтайым,
Эң ле кару, сен жерим.
Аңду-кушту, Алтайым,
Алкап сени жүрерим.

Дима Башпаков,
4-чи класс.

КОРКЫНЧАК

Ыраак-ыраак аркада бир койон журтаган. Ол сүрекей коркынчак болгон. Ол коркып, айылынан ыраак качан да жүрбеген.

Онын да учун бу аркада кандый андар журтап турганын ол билбейтен.

Бир катап онын айылынын жагыла чычканак өдүп жадарда, ол коркыганына бастыра бойы тырлажа берди.

— Сениле не болды?— деп, чычканак сурады.

— Сен айу ба?

— Жок, мен чычканак. Аркада мен эн ле кичинек тынду.

— Менен де кичинек пе? —деп, койон сурады.

— Койон — жаан ан, ол менен күчтү де — деп, чычканак айтты.

“Айса не коркыттам”—деп, Койонук бойында сананды.

“Теертпек”, Айгуль Торломоева, 8 жашту.

АЛТЫН

Озо-озодо Кытайда сүрекей ачына император (каан) журтаган. Ол алтынды сүрекей сүүйтен. Онын да учун ачына император бастыра бойы алтын өргөө лө шибее туттурды. Өргөөдо ончо ло нексак алтыннан эдилген. Император аш-курсакты, алама-шикирди алтын аяк-казаннан жиир болды, аракыны алтын чөөчөйдөн амзайт. Ол алтыннан шиделген тон ло алтыннан кееlep эдилген өдүк кийер болды.

Бу да кире алтын ачына императорго ас деп билдирген. Ол оозында тиштерин кодорып, алтын тиштер тургусты. Бастыра орон ичине ончо ло немени алтын эдип кубултып ийерге, үренип аларга, кижн тапсын деп жакару этти.

Бир канча күннин бажында императорго бир монах (абыс) келди:

Мен слерди ончо ло немелерди алтын эдип кубултарга үредерим. Слер неге ле тийип ийзеер, ол алтын боло берер.

Император сүрекей сүүнди. Тарманы үренип, онын ийдезин ченеп көрөргө, сад барды. Ол жажыл

агашка тийип ле ийерде, агаштыны жок алтын агаш боло берди. Ол колыла жараш жытту чечекке тийип ле ийерде, ол база алтын боло берди. Агып жаткан сууга да тийип ийерде, ол до алтын боло берди.

Бу өйдө императордын кызы ла үйи садта соодонып, базып жүрген. Ол кызына базып келе ле, оны эркеледип, кабыра ку-чактаарда ла кызы база алтын болуп калды.

Императордын үйи ачу-корон ыйлай берди. Император оны токынадып, онын көзинин жажын арчып берерге тийип ле ийерде, ол база алтын болуп кубула берди.

Үйи ле кызы тын жок алтын болуп калганына ол сүрекей корододы, же ачына кылыгын таштаар күүни жок болды. Ажанар күүни келерде, кулдарына курсак экелзин деп жакару берди. Курсак-тамак белен болордо,

ол столго отурды. Бир калбак мүнди оозына жетирер-жетирбестинг кажы ла жанында, ол алтын боло берди. Мүнди туура таштап, ол теертпекти алды. Онызы да алтын боло берди. Ого курсак жибей уйуктаарга келишти. Бажын жастыкка салып ла ийерде, ол алтын боло берди. Жуурканыла жабынып ла ийерде, ол до алтын боло берди. Алтын жууркан ачынг императорды былча базып салды.

журугы А. Эдоковтын

БУДУКТАРГА ОЛЖОЛОТКОН ЈУРЕК

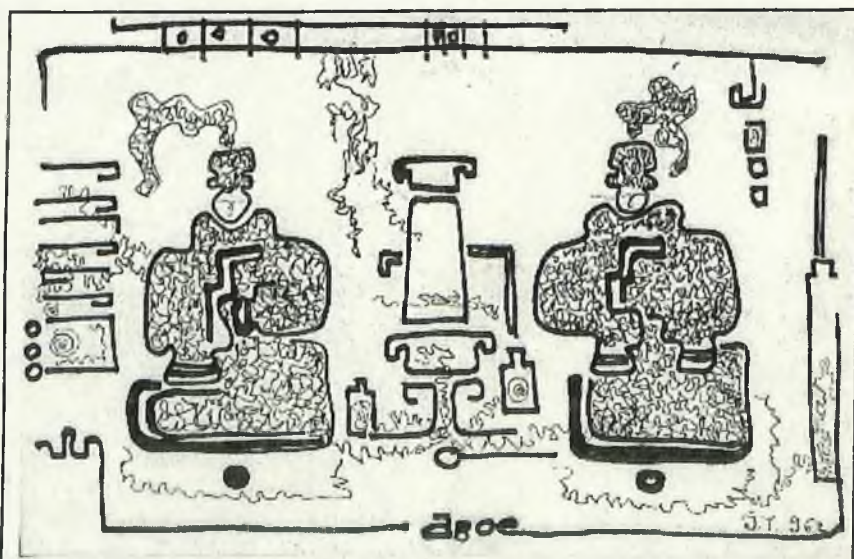
гонын не деп айдар! Мындый жараш карандаштарла, очоктын жанында тўнге де жетире, канча кире журук журалбады эмеш!

Новосибирсктин институтун божоткон кийинде, жиит архитектор Туулу Алтайда иштейт. Бир-эки жылдан Узбекистанда Ташкентте ле Улаганда 1981-83 жылдарда иштегени ого жаан ченемел берет. Эмди жажый Жанарчыновна “Сартакпай” деп албатынын ус жазалдары аайынча тўзөгө-центринде иштеп, “Ада-

Откөн чакта Јоло-Кайрылык өзөктө кыпчак сөөктү Тогочой деп кижі журтаган. Онын уулы Јалбак, байлу ады — Учар-ака. Ол жарлыкчы болгон: судур-санскрит бичиктер кычырып, орус, моғол, тўбөт, уйгур, казах тилдер билген. Учараканын уулынын уулы (јеенеги) — Јанарчы. Бу жеенегиин балазы (барказы) Јажый Јанарчыновна Тогочоева — бүгүн бистин “Солонгыстын” айылчызы.

Јажый баштапкы класста үренерде, үредүчизи Зоя Николаевна Найденова сууга чейип журанатан будуктарла (акварельле) жаантайын ла өндү журуктар журап, үренчиктерин тазыктырган. Бир катап Јажый ол будуктарды туйкайын алып, журана

берген. Андый сүрлү будуктардын куулгазын өндөрине кызычак тар-

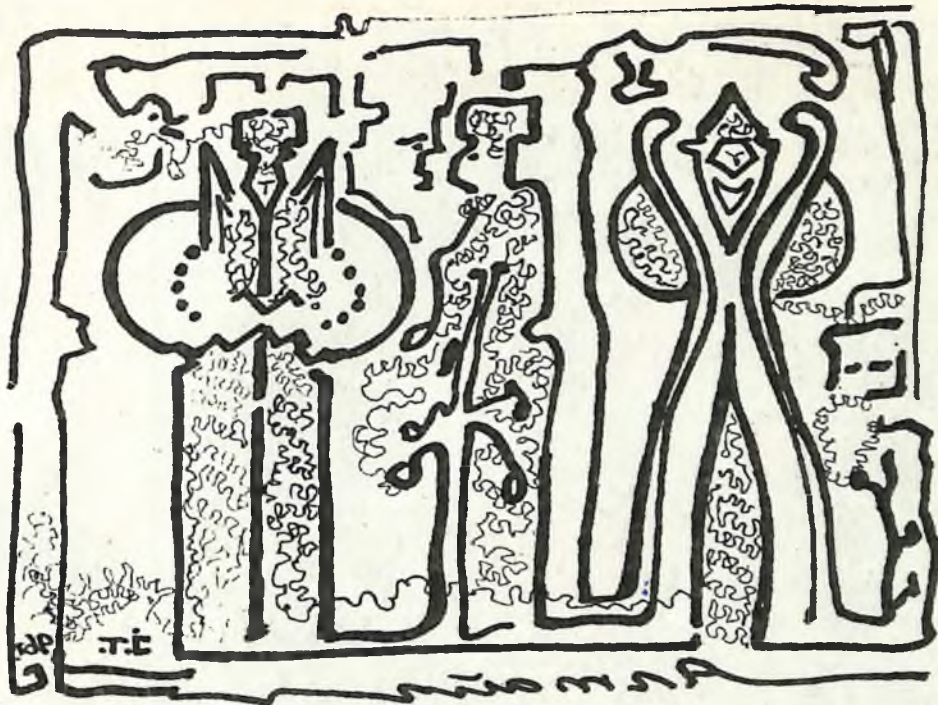
малаткан аайлу жүргенин угуп, Манкыр Токтубаевич Санашкин таайы городтон Јажыйга 24 жүзүн карандаш-будук экелип, сыйлаган. Ол будуктар Кайрылыкта сүрекей солун ла кайкамчылу бол-

мант” деп школдо үренчиктерди жураарга ла сүрлү эдим-жазалдар чүмдеерине таскадат.

Јурукчы-устын чүмдемелдери не ле жүзүн; журуктар (живопись), чийү журук (графика),

сырмак-кебистер, наадайлар, сөөктөн эткен жазалдар (ол тоодо кекпейектер), танзагаштар (талиман), анылу кулжантамалар (подвеска), жүзүн-жүүр кеп-кийимдер, ойынчыктар ла онон до өскө... Олор керегинде газеттерде, радиоберилте ле телекөрүлтелерде көп каттап айдылган ла көргүзилген эди. Быыл чаган айдын 26-чы күнинде НТВ-телекөрүлтеле анылу фильм де көргүзилген. Мынан озо Алма-Атада “Казахфильм” деп киностудияда журукчы-жазалчынын наадай-кекпейектериле тузаланып, “Сырга” деп мульткино тургузылган. Режиссеры — Т. Н. Мендошева.

Журукчынын тос амадузы — калыгынын кендик чүмдемелдеринин (прикладное искусство) жажыттарын ундытпай, чеберлеп алары, жаш үйени кеендикти ондоорго үредери, бүгүнгү Алтай-

дын улузынын кеберлерин ле ар-бүткенинин куулгас жажыттарын ачары...

Көп журуктары 1985-97 жылдарда Тыванын тос калазы Кызылда, Барнаулда, Ленинградта, Москвада, Новосибирскте, Горно-Алтайскта өткөн көрү-выставкаларда көргүзилген. Көктөгөн-жаза-

ган эдимел-жазалдары 1995 жылда Швейцариянын Женева калазында “Сибирьдин калыктарынын кеендиги” деп көрүде тургузыларда, авторго анылу кере-бичик, сертификатта берилген. Көп чүмдемелдери тангынан улустын жуунты-коллекцияларында: Түндүк ле Түштүк Америкада (ол тоодо — Мексикада 5 журугу), Швейцарияда, Швецияда, Түштүк ле Түндүк Кореяда, Польшада бар. Бойы сыйлаган журуктары ла жазалчыктары онон до өскө талаларга барган. Журукчынын жеенеги, Айтемир, тайназынын жанында отуруп, база журанарга үренет.

К. Иженеров

УЗАНЗАН — УС БОЛОРЫН

КЫЗЫЧАК ЛА АЙУЧАК

1. Бу журуктарды калын чаазынга эмезе картонго жаба јелимдегер.

2. Кысчак јуралган журукты ла алдында айучактын колы-будын, бажы-көксин ле кысчактын колдорын сомыла кезигер.

3. Кысчактын колдорын ийине ла айучактын көксине төрт тамажын учукла бириктире буулагар.

4. 15-20 сантиметрден эки учукты алып, кысчакта чертик темдектер јуралган јерде буулагар.

5. Айунун колдорын ла кысчактын алақандарын буула бириктиригер.

јуруктары А. Қыйынованын

БУДЫҒАР

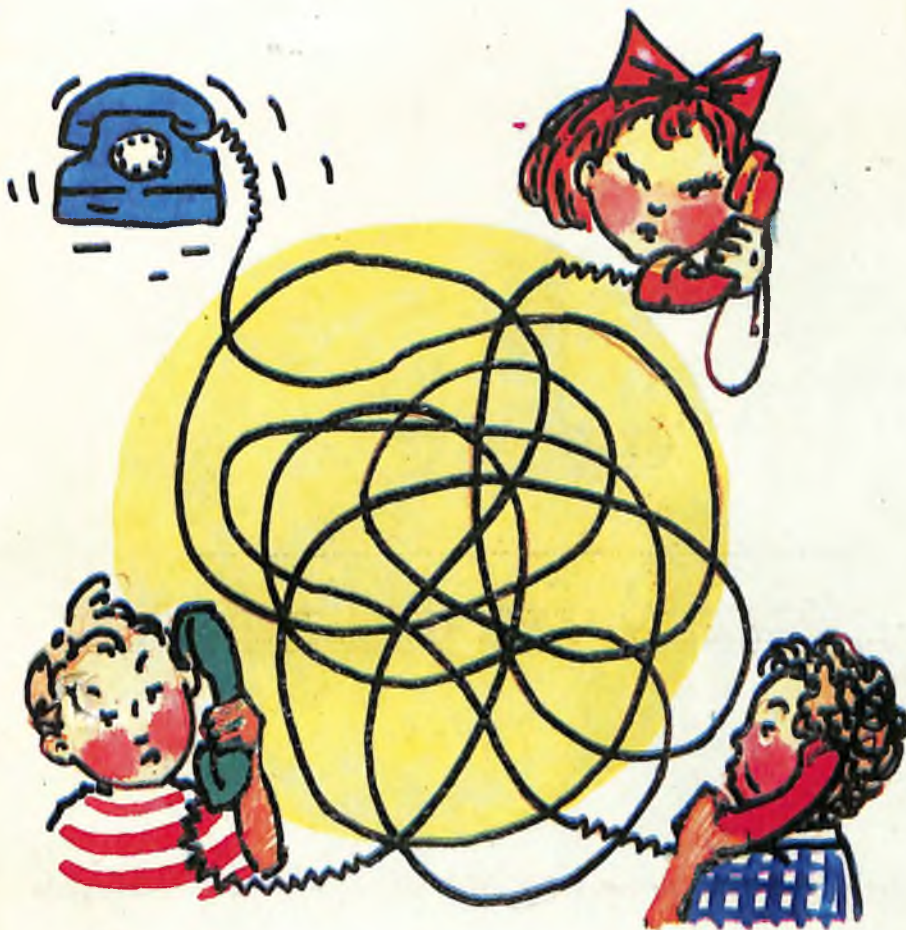
Солоньын соот : Страницазы

Бу эки көбөлөктин беш башказын табыгар.

Тату мөткө једерге, айу санааркап отуры.
Сен айуга болушсан, јолды ого табышсан.

Кем кемле куучындажат?

Бу журукта канча тынду јуралган?

ТАВЫШКАКТАР

1. Эки тонду ангычак, је ол коркынчак.
2. Бир айылда үч уул бой-бойна кызыран.
3. Балыкка ол калју, је бөрүкке ол бөлү.

“СОЛОНҮ”
алтай тилдү болчомдор-
го чыгыш турган жур-
нал.

Төзөөчилери:
Алтай Республиканын
Башкарузы ла ”Со-
лоны“ журналдын
өмөлиги.

Баш редакторы
К. Тепуков.
Баш журукчызы
К. Ортонулов.
Акча-манат бөлүги
В. Брысов.

Журнал 1990 жылдын
сыгын айында чыгыш
баштаган.

Бистин суруу:
Горно-Алтайск кала,
Чорос-Гуркиннин оро-
мы,35.

Ийилген материалдар
шинжүленбейт ле ойто
кайра јандырылбайт.

Журнал Г-01433 тагма-
ла темдектелген.

Подписано в печать 10.
03. 1998г.

Бумага офсетная.
Формат 84x108/8
тираж 2500 экз.

Баазы јайым.

Јажый Тоғочоеваның јуруаы